

УДК 159.9: 351.746.1

В. В. БОНДАРЕНКО,*ад'юнкта Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПРИКОРДОННИКАМ ТА ЧЛЕНАМ ЇХ СІМЕЙ ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ДІЯЛЬНОСТІ ОФІЦЕРІВ ПО РОБОТІ З ПЕРСОНАЛОМ

У статті викладені результати аналізу діяльності фахівця по роботі з персоналом в контексті надання психологічної допомоги персоналу Державної прикордонної служби України та членам їх сімей. Зазначається, що даний різновид професійної діяльності офіцера має свою специфіку через особливості життєдіяльності самих прикордонників безпосередньо та членів їх сімей як особливої соціальної групи. Визначено об'єкт, суб'єкт та предмет діяльності офіцера по роботі з персоналом, проаналізовано її специфічні риси. Розуміння специфічності цієї діяльності стане запорукою успішного формування готовності до діяльності.

Ключові слова: психологічна допомога, охорона кордону, офіцер по роботі з персоналом, готовність до діяльності.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Становлення незалежної української держави, її економічний та соціальний розвиток, інтеграція в європейське і світове співтовариство можливі лише за умов докорінних змін у всіх сферах суспільного життя і, перш за все – у соціальній сфері. Найбільша увага при цьому, на наш погляд, повинна приділятися процесам, які відбуваються у сім'ї, адже саме сім'я є інститутом, який створюється суспільством для задоволення різноманітних потреб його членів і виконує низку життєво важливих функцій.

Проблема надання психологічної допомоги особистості, сім'ї є надзвичайно актуальною у сучасному суспільстві. Високі темпи життя, значний інформаційний потік, дефіцит часу, важкі життєві періоди, стани емоційного зриву, психологічна самотність – це далеко не повний перелік тих проблем, які впливають на психіку особистості і стають причинами різних відхилень в нормальній діяльності окремих чи багатьох функціональних систем організму. Саме тому сьогодні є дуже важливим питання надання психологічної допомоги людям різного віку, різних професій, з різноманітними проблемами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Ці питання розглядалися, вивчалися і досліджувалися в роботах К. Роджерса, З. Фрейда А. Адлера, К. Юнга, Е. Берна, Б. Скінера, Р. Мей, Р. С. Немова та багатьох інших. Серед вітчизняних дослідників питання, які пов'язані з різними аспектами надання психологічної допомоги, збереженням психічного здоров'я, розглядали Є. М. Потапчук (досліджує психопрофілактику міжособистісних конфліктів у сім'ях військовослужбовців), Ю. Є. Альошина (сімейне та індивідуальне психологічне консультування), Н. Д. Потапчук (особливості надання психологічної допомоги проблемним сім'ям прикордонників), Є. В. Стасюк (особливості діяльності офіцерів-психологів органів охорони кордону), О. Ф. Бондаренко (психологічна допомога особистості).

Робота офіцера по роботі з персоналом є різновидом діяльності, спрямованої на допомогу, і має свою специфіку. Власне психологічна допомога спрямована на підтримку особистості в процесі її розвитку, становлення і росту, яка здійснюється спеціальними психологічними методами (способами). Ці методи стимулюють вияв здатності кожної людини піклуватися про себе, розкривати і реалізовувати свої внутрішні потенціали, розв'язувати поставлені життям завдання [1, с. 11–12].

Поняття “психологічна допомога” відображає деяку діяльність, деяку психологічну практику, полем діяльності якої є сукупність питань, утруднень і проблем, що є складовою до психічного життя людини.

Відразу слід зазначити, що для розгляду взято саме феномен допомоги, незважаючи на те, що поняття психологічної допомоги є досить широким і охоплює такі поняття, як психологічне консультування, психокорекція, психотерапія, коучінг.

О. Бондаренко зазначає: “...зміст психологічної допомоги полягає у забезпеченні емоційної, смислової та екзистенційної підтримки людини або

спільства в ситуаціях ускладнення, які виникають у ході їх особистісного та соціального буття” [2, с. 10].

Звернення щодо отримання психологічної допомоги – це перший крок, який свідчить про реальне бажання щось змінити в собі, у своїх особистих стосунках чи в професійному житті, і цей крок робить це бажання більш реальним.

Розвиток психологічної допомоги як професії в умовах України, Росії і деяких інших пострадянських країн, а також можливості, які відкриваються православною традицією наставництва, досліджуються в працях О. Бондаренко, Б. Братуся, Ф. Василюка, Б. Карвасарського, Г. Белкіна, Ю. Ємельянова, Л. Петровської. Крім релігійного наставництва, відзначає О. Бондаренко, психологічна допомога як соціальний інститут у наш час диференціюється як психологічне консультування, позамедична (соціальна й особистісна) психотерапія, медична психотерапія і психіатрія [3].

Зміст психологічної допомоги зводиться до “забезпечення емоційної, смислової та екзистенціальної підтримки людини або ж спільноти у ситуаціях труднощів, які виникають у процесі особистісного та соціального буття” [4].

Метою статті є визначення специфіки професійної діяльності офіцерів по роботі з персоналом в контексті надання психологічної допомоги прикордонникам та членам їх сімей.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній психологічній науці існує багато теоретичних концепцій і методів надання психологічної допомоги. Незважаючи на певні відмінності, більшість з них обґрунтовані й мають право на існування. Різноманітність підходів і концепцій, безумовно, розширює можливість психологічної допомоги загалом. Вибір же конкретної теоретико-методологічної парадигми, на основі якої здійснюється психологічна допомога, залишається за спеціалістом, який виконує цю роботу, і є важливим фактором його особистої професійної відповідальності. Необхідно, щоб такий вибір робився усвідомлено з урахуванням власних індивідуальних переваг, підготовленості й компетентності [1].

Практичне забезпечення процесу психологічної допомоги залежить від трьох аспектів, які визначають її характер і напрям:

– перший аспект – актуальність психологічної допомоги і готовність до її прийняття – необхідна психологічна умова для її надання. Наукові дані про вікові й індивідуальні особливості розвитку особистості показують, що на різних етапах можуть виникати специфічні для певного віку актуаль-

ні перешкоди, об'єктивно і суб'єктивно обумовлені проблеми, пов'язані з необхідністю засвоєння нових життєвих ситуацій і нового досвіду. Також можливе виникнення особливих випадків, наприклад, смерть близької людини, насилля, постравматичний стрес, подолання яких частіше за все не під силу самій людині без підтримки. Отже, причини звернення за психологічною допомогою різноманітні, до них можуть бути віднесені проблеми особистісного розвитку і росту, проблеми спілкування і взаємодії з іншими людьми, а також проблеми, пов'язані з гострими екстремальними кризовими ситуаціями [1, с.17];

– другий аспект – готовність до надання психологічної допомоги. Ефективність психологічного впливу в більшості випадків, визначається вмотивованістю, особистісною позицією і професіоналізмом спеціаліста. У теперішній час прийнято говорити про особистісні передумови до надання психологічної допомоги, про особистість психолога-консультанта, терапевта тощо [1, с. 18];

– третій аспект – теоретико-методологічна база, яка знаходиться в основі організації та проведенні психологічної допомоги, визначаючи її специфіку і спрямування [1, с. 18].

На спосіб життя сім'ї військовослужбовця-прикордонника, окрім соціальної політики держави, значний вплив здійснює специфіка його професії, яка сприяє обмеженню соціальних контактів членів сім'ї (велика частина сімей функціонує у відносній ізоляції від цивільного суспільства – віддалених від населених пунктів військових гарнізонах або в умовах нерозвиненої інфраструктури), що впливає на обмеження можливостей сім'ї в якісній освіті дітей (через часті переїзди сім'ї на нове місце служби і пов'язаною з ними адаптацією дітей до нових колективів однолітків, навчальних програм тощо), у кваліфікованому медичному обслуговуванні, у повноцінному відпочинку та спільному проведенні дозвілля.

Діяльність фахівця (офіцера) по роботі з персоналом в контексті надання психологічної допомоги прикордонникам та членам їх сімей через вищезгадані особливості життєдіяльності як самих прикордонників, так і їх сімей характеризується такими специфічними рисами:

Певним рівнем політичного змісту і нормативно-правового регулювання діяльності в сфері роботи з персоналом (прикордонниками). Це пов'язано з тим, що правоохоронна сфера життєдіяльності локалізується в рамках політичної сфери громадського життя, тобто вона за своєю природою вимагає високого рівня політичного і правового регулювання. Правове

регулювання роботи з персоналом в принципі зобов'язане відображати в собі ті особливості, що властиві нормам військового законодавства загалом. До цих особливостей належать такі: по-перше, воно повинно носити комплексний характер, що охоплює нормативно-правові акти, які регулюють різні групи суспільних відносин; по-друге, воно не може не враховувати централізованого характеру військового, правоохоронного правоутворення; по-третє, воно повинно враховувати, що для військового законодавства характерні найбільш жорсткі санкції. Так, якщо деякі порушення, зроблені цивільними особами, спричиняють лише моральну, адміністративну або дисциплінарну відповідальність, то військовослужбовці, правоохоронці за аналогічні порушення можуть залучатися навіть до кримінальної відповідальності; по-четверте, в основу правового регулювання варто покласти принцип компенсації за труднощі й обмеження військової служби.

Необхідність підвищеної уваги суспільства і держави до психологічної допомоги у військовому, правоохоронному середовищі. Це пояснюється низкою причин. Одна з них полягає в тому, що військова служба вимагає від людей особливої напруженості, високої віддачі фізичних і духовних сил, постійної готовності до діяльності в непередбаченій і навіть екстремальній обстановці, і тому недоліки роботи з персоналом, психологічної допомоги сприймаються особливо гостро, і можуть мати серйозні, довгострокові наслідки. Також необхідно враховувати, що військовий, правоохоронний соціум є рішучою, ініціативною, соціально-нестабільною й озброєною в основній своїй масі групою. Тому прорахунки у роботі з персоналом можуть викликати катастрофічні для всього суспільства наслідки.

Обмеженість можливостей військовослужбовців, правоохоронців-прикордонників у вирішенні своїх соціально-економічних проблем. Наприклад, більшість прикордонників проживає тільки на один вид доходу – на грошове утримання із державного бюджету, не маючи інших джерел існування. Тому для них повинно бути характерно не тільки повне, але і своєчасне забезпечення всього комплексу соціальних потреб і запитів.

Залежність рівня роботи з персоналом, психологічної допомоги від становища, престижу і соціального статусу військовослужбовців, правоохоронців у суспільстві і державі. Спостерігається така закономірність: вищий престиж – міцніше становище – вищий рівень роботи з персоналом, зокрема надання психологічної допомоги з усіх напрямків. Що стосується ситуації в українському суспільстві в даному відношенні, то недавно проведені вітчизняними вченими дослідження виявили значне падіння довіри

суспільства до армії. У країні переважає насторожене і боязке ставлення до Збройних Сил, правоохоронних органів, до яких і належить Державна прикордонна служба України зокрема. Природно, що при такому відношенні суспільства до військових багато заходів щодо поліпшення соціального благополуччя останніх у країні не знаходять народної підтримки.

Об'єктом роботи з персоналом (у контексті надання психологічної допомоги) є сукупність людей (персоналу Державної прикордонної служби), на яких вона спрямована, а також умов і обставин їх життєдіяльності. Оточуючі їх умови життєдіяльності можуть бути подані як соціальне (військово-соціальне) середовище, що містить у собі макросередовище і мікросередовище. Соціальне макросередовище являє собою оточуючі персонал суспільні, матеріальні і духовні умови існування і діяльності. Під соціальним мікросередовищем ми маємо на увазі безпосереднє соціальне оточення конкретних осіб психологічною допомогою (родина, близькі, колеги, сусіди за місцем проживання, об'єднання за інтересами тощо), що справляють істотний вплив на спілкування і поведінку персоналу.

Суб'єкт роботи з персоналом має складну структуру. До нього належить уся система органів, відділів, секторів, організацій і установ, що безпосередньо й опосередковано займаються роботою з персоналом, наданням соціальної і психологічної допомоги різним категоріями прикордонників і членів їх сімей. Ця система містить у собі, насамперед, різні офіційні державно-конституційні особистості, установи й організації, в обов'язок яких входить здійснення соціальної роботи, надання психологічної допомоги. Це визначені законодавчі, виконавчі і контрольні органи державної влади, спеціалізовані установи й органи військового, прикордонного відомства, посадові особи військових частин і підрозділів. Також до суб'єктів належить і сукупність недержавних установ, органів і цивільних осіб суспільства, що ведуть роботу з військовослужбовцями і їх сім'ями за особистою і суспільною ініціативою. До них належать громадські організації, об'єднання ветеранів бойових дій, військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, благодійні фонди, центри соціальних служб для сім'ї та молоді тощо.

Предмет надання психологічної допомоги прикордонникам і їх сім'ям складає сукупність її цілей, завдань і основних напрямків. Загальною метою роботи з персоналом і надання психологічної допомоги можна назвати гармонізацію, оптимізацію взаємодії особистості і соціального середовища в кожному конкретному військовому соціумі і в умовах цивільного життя після виходу з нього. Основні функціональні напрямки роботи з надання

психологічної допомоги можна одночасно вважати і її цілями, які можуть конкретизуватися у вигляді конкретних завдань з реалізації кожної мети. До цих напрямків належать: психологічний супровід, соціальна підтримка, соціальне забезпечення, психологічна консультація, психологічна реабілітація, соціальна адаптація, сімейне консультування, забезпечення адаптації.

Форми і методи забезпечення надання психологічної допомоги прикордонникам різноманітні і специфічні для кожного з її напрямків і видів. Вибір форм і методів роботи в кожному конкретному випадку обумовлений низкою факторів: повноваженнями, функціями, характером діяльності суб'єкта, роботи з персоналом; індивідуальними особливостями персоналу; специфікою проблем і ситуації тощо.

До завдань роботи з персоналом, прикордонниками, що проходять службу за контрактом, входить як соціальне, так юридичне консультування з усіх питань, пов'язаних із правами і можливостями.

Чергова важлива функція – це забезпечення сприятливих соціально-побутових і соціально-екологічних умов для прикордонників. Умови служби і самі собою досить важкі і несприятливі, при цьому вони нерідко обтяжуються поганою організацією побуту, неухважністю до умов роботи і проживання військовослужбовців тощо.

Іншою важливою роботою з персоналом (прикордонниками) і їх сім'ями, що зокрема цікавить нас, є психологічна допомога. До одного з основних напрямків цієї допомоги належить: ліквідація напруженості і конфліктів, розвиток соціальних комунікацій, стимулювання позитивних психологічних реакцій і придушення або безпечно реагування на негативні, сімейне консультування, індивідуальне консультування, проведення первинної психопрофілактики. Забезпечення психологічної адаптації – цей напрямок особливий актуальний, тому що для військовослужбовців характерне постійне перебування в недобровільно обраному колективі. Тут важливо навчити людей пом'якшувати негативні вияви характеру, практикувати атрактивне спілкування, що нейтралізує можливу агресію з боку оточуючих, розв'язувати виникаючі проблеми на конфліктній стадії.

Для пом'якшення напруженості в сім'ях прикордонників, запобігання конфліктів або кризових ситуацій велике значення має розвиток спеціальної системи сімейного консультування і сімейної терапії. У випадку проживання на великих відстанях від міст наявність такої системи буде єдиною можливістю для родин прикордонників отримати професійну допомогу в стабілізації сім'ї. Важливу роль відіграє і соціально-педагогічна допомога

сім'ям і дітям прикордонників, проведення педагогічної консультації, спрямованої на ліквідацію труднощів у навчанні, усуненні виховних дефектів.

Основною метою психологічної, соціальної допомоги сім'ям прикордонників є збереження психологічного здоров'я сім'ї. Відповідно до мети роботи з кожною сім'єю формуються і її завдання. Основними з них є:

сприяння створенню гуманних, морально і фізично здорових відносин у сфері родини, сімейно-сусідського оточення за місцем проживання;

діагностика умов життєдіяльності сім'ї і створення інформаційного банку актуальних проблем родин групи "ризик", тих, хто потребує надання індивідуальної соціально-психологічної допомоги, пошук можливих ресурсів для їх вирішення;

розвиток сімейного аспекту інфраструктури мікрорайону, військового містечка;

захист прав сім'ї як інституту соціалізації особистості;

надання допомоги сім'ї у виявленні особистісних, міжособистісних труднощів, фактів поведінки членів родини, яка відхиляється від норми;

сприяння попередженню і подоланню негативних явищ серед дітей і підлітків, надання їм допомоги в період свідомого і професійного самовизначення;

надання сучасної психологічної підтримки сім'ям загиблих військово-службовців і сім'ям, що опинились в екстремальних обставинах та інші.

Інститут шлюбу залишається однією з найбільш насичених сфер для надання психологічної допомоги. Подружні і батьківські конфлікти, сімейні кризи, стосунки в сім'ї – звичні проблеми в цій галузі. Важливе місце мають зайняти проблеми дошлюбного консультування, а також проблематика психологічної допомоги розлученим, незаміжнім і неодруженим, так само і консультування та психологічна підтримка при здійсненні повторних шлюбів.

Щодо проблематики психічного і особистісного здоров'я традиційною превентивна і поточна допомога при психічних і соматичних захворюваннях, при душевних і духовних стражданнях, пов'язаних з розладами настрою, алкоголізмом, наркоманією, життєвими стресами, конфліктами, пограничними станами.

Вивчення сімей прикордонників дало змогу виявити їх основні соціально-педагогічні проблеми:

високий рівень тривожності, пов'язаний зі специфікою професійної діяльності (ризиком для життя і здоров'я, частими переїздами у зв'язку зі зміною місця проходження служби й ін.);

проблеми у вихованні дітей (характерною є гіпо- або гіперопіка); високий рівень агресивності батьків-військовослужбовців (так, близько 40 % батьків виявляють диктат у ставленні до дитини, а найбільш поширеною формою виховного впливу все ще залишається покарання, до якого вдаються понад 90 % батьків).

Зміст психологічної допомоги сім'ям прикордонників та її результативність залежать від багатьох чинників, і, насамперед, від особливостей життєдіяльності цих сімей. До таких особливостей відносимо таке:

переважаюча нуклеарність і малодітність (виховують двоє дітей) сімей, що зумовлюється частими переїздами у зв'язку із зміною місця проходження служби та, у більшості випадків, низьким рівнем матеріального забезпечення військовослужбовців;

дистантність більшості сімей (приблизно 75 % сімей військовослужбовців проживають нарізно), що викликано проблемами у забезпеченні роботою дружин військовослужбовців за місцем проходження служби чоловіком та труднощами у забезпеченні сім'ї житлом;

нереалізованість сподівань стосовно один одного у зв'язку із специфікою військової професії;

мінімальний розподіл праці на "чоловічу" і "жіночу" у більшості сімей, у зв'язку із специфікою військової служби (закономірним є підвищення статусу жінки в сім'ї, яка виконує типово керівну роль у веденні господарства);

раннє "дорослішання" дітей військовослужбовців, пов'язане із специфікою професійної діяльності батьків-військовослужбовців, частими переїздами, що зумовлюють швидше формування навичок переборювати труднощі, долати стреси тощо;

складність стосунків дітей і батьків, зумовлена можливістю дітей проводити значну частину вільного часу поза сім'єю або лише під наглядом матері. Як правило, цей час вони присвячують заняттям, що є прийнятними серед однолітків і далеко не завжди піклуються про схвалення їх батьками [5].

Висновок. Прикордонники та члени їх сімей як об'єкт роботи з персоналом мають низку відмінних особливостей. З одного боку, це обумовлено тим, що характер, зміст та особливості прикордонної служби формують прикордонників як соціально-професійну групу, тобто специфіка роботи з даною категорією населення багато в чому обумовлена соціально-економічними та соціально-психологічними факторами прикордонного середовища. З іншого боку, на специфіку, від самого початку обумовлену особливим ви-

дом професійної діяльності, накладаються негативні тенденції, характерні для сучасного етапу розвитку правоохоронних відомств.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень з зазначеної проблематики може стати розробка моделі професійної діяльності фахівця по роботі з персоналом в аспекті його діяльності з надання психологічної допомоги прикордонникам і членам їх сімей на прикладі професіограми. Розробка моделі дозволить підвищити ефективність практичної діяльності в напрямку роботи з персоналом, оптимізувати надання психологічної допомоги прикордонникам і членам їх сімей, а також передбачити шляхи та засоби формування готовності до діяльності з надання психологічної допомоги прикордонникам.

Список використаної літератури

1. Кораблина Е. П. Психологическая помощь как профессиональная деятельность практического психолога // Психологические проблемы самореализации личности / под ред. Г. С. Никифорова, Л. А. Коростылёвой. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2001. – Вып. 5. – С. 171–182.
2. Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості / О. Ф. Бондаренко. – Харків : Фоліо, 1996. – 237 с.
3. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика / А. Ф. Бондаренко. – М. : “Класс”, 2001. – С. 29–30.
4. Шнейдер Л. Б. Основы консультативной психологии : учеб. пособие / Л. Б. Шнайдер. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО “МОДЭК”, 2005. – 352 с.
5. Разумцев О. Г. Соціальні аспекти реформування армії: духовний стан українських офіцерів / О. Г. Розумцев // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 2. – С. 40–48.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Сафін О. Д.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2013.

Бондаренко В. В. Оказание психологической помощи пограничникам и членам их семей как важный компонент деятельности офицеров по работе с персоналом

В статье изложены результаты анализа деятельности специалиста по работе с персоналом в контексте оказания психологической помощи персоналу Государственной пограничной службы Украины и членам их семей. Отмечается, что данный вид профессиональной деятельности офицера

имеет свою специфику в силу особенностей жизнедеятельности самих пограничников непосредственно и членов их семей как особой социальной группы. Определены объект, субъект и предмет деятельности офицера по работе с персоналом, проанализированы ее специфические черты. Понимание специфичности данной деятельности станет залогом успешного формирования готовности к деятельности.

Ключевые слова: *психологическая помощь, охрана границы, офицер по работе с персоналом, готовность к деятельности.*

Bondarenko V. V. Providing of psychological assistance for borderguards and their families as an important component of the activity of officers concerning work with the personnel

The article presents the results of analysis of activity of personnel expert in context of providing of psychological assistance for the officers of the State Border Guard Service of Ukraine and members of their families. It has been noted that this type of professional activity of officer is specific because of the particularities of vital activity of borderguards and their families as a particular social group. The object, subject and object of the activity of officer working with the personnel have been determined; their specific features have been analyzed. The realization of specificity of this activity will be the key to successful formation of readiness for activity.

Keywords: *psychological assistance, border security, the officer working with the personnel, readiness for activity.*